

הרב נתנאל אוירבך

עקרת עץ שעלה מאליו

שאלה

יש לי עץ זית בגינה. בעקבות תנאי מזג האוויר נזרעו זרעים העץ בין הצמחים והעצים. עם הזמן הזרעים נבטו וצמחו, וכעת הם מצרים ליתר הצמחים והעצים בגינה. האם ניתן לעקור אילנות צעירים אלו?

א. איסור השחתה באילן העולה מאליו

הרב יוסף דוד זינצהיים¹ הביא ראייה מן הגמרא שאין איסור 'בל תשחית' באילן העולה מאליו. במשנה מותואר ש'שטף נהר זיתיו ונתנים לתוך שדה חבירו',² ובמקרה זה מבארת הגמרא שאין בעל העצים יכול לדרכש את עקרת העצים משדה החbro מושם 'ישוב ארץ ישראל'.³ הראשונים כתבו שיכול בעל השדה לומר לבעל העצים ליטול את עציו משדהו.⁴ בバイור הדין כתוב 'בית יוסף' שאין במקרה זה מושם 'ישוב ארץ ישראל', מושם שאין מהיבים את בעל השדה להשאיר בשדהו את עצי חבירו.⁵ נשאלת השאלה: כיצד מתאפשרת טענת בעל השדה לעקרת עצי חבירו משדהו? הרי בכך הוא עובר על איסור השחתת עץ מאכל?!⁶ ובאיור הרב יוסף דוד זינצהיים:

Ճודקו באילן שנטעו במתכוון אייכא איסור, אבל זה שבא לכאן ע"י סיבה ובלא מתכוון ליכא איסור כלל ליקח האילן. ולהכי יכול לומר בעל הקרקע אני רוצה באילן ורשי לעקרן.

מדבריו מבואר שאין איסור עקרת באילן שנייטע מאליו, ולפיכך יכול בעל השדה שהailן שנעקר מצוי בו לומר לבעליו ליטול אותו. אולם ניתן לדחות ראייה זו שייתכן שמדובר במקרה בו בעל השדה רוצה לעתיק את העצים ולא לעקור אותם.⁷ במקרה כזה,

1. יד דוד, בבא מציעא קא ע"א ד"ה אם אמר.

2. בבא מציעא פ"ח מ"ה.

3. בבא מציעא קא ע"א.

4. ריטב"א, בבא מציעא ק ע"ב ד"ה שטף; תלמיד הרשב"א, שם קא ע"א ד"ה אילן; פסקי הר"ד, שם קא ע"א ד"ה שטף; פסק ריא"ז, שם פ"ח ה"ה אותן ז; נימוקי יוסף, שם נז ע"ב מדפי הר"ף ד"ה שטף; כן נפסק בטור, ח"מ סי' קסח; ש"ע, ח"מ סי' קסח סע' א.

5. בית יוסף, ח"מ סי' קסח ד"ה ואם זה; לבוש, ח"מ סי' קסח סע' א; הרוב יהושע פלק (פרישה ודרישה, ח"מ סי' קסח ס"ק ב; סמ"ע, שם ס"ק א); באր הגולה, ח"מ סי' קסח אות ט; ערוץ השלחן, ח"מ סי' קסח סע' א. ראה עוד: אגדות איזוב (מנגין), דף צא ע"א ד"ה בפרק השואל.

6. יתכן שמדובר בהעתקת העץ ולא בעקירתו להשחתה, ומכליא אין בכך איסור, כדעת הרבה פוסקים. ראה עוד: הרב יואל פרידמן, עקרת עץ שניטע שלא מדעת בעליו, אמונה עתיר גילון 91 (תשע"א)

.78-73 עמי' 73

של העתקה עם גוש אדמה, יشنם הרבה פוסקים הסוברים שאין בכך איסור השחתה אלא המשך של המצב הקיים.⁸

שאלה דומה לנדי"ד נשאל הרב יעקב בכרך: 'על דבר אילן אפרנסקין שעלה מאלו בחצירו ומאפשר עליו חלונו, אי שרי למקציה'.⁹ בתשובתו הוא מתייר לעקו אילן זה רק משומם שלא אסורה התורה אלא דרך השחתה שלא לצורך, אך במקרה המדבר, שהイルן מזיק לו, אין בעקירותו משום השחתה. מתוך דבריו עולה שסבירת היתר העקירה היא שהמעשה אינו מוגדר כהשחתה, ולא שイルן העולה מאלו אכן נחשב לעץ מאכל כלל.¹⁰ לפי דבריו נמצאו למדים שאסור לעקו אילן העולה מאלו כאשר אינו מזיק לבعلו. גם הרב משה חיים גרינפלד¹¹ הולח שאלת זו, וכותב להתריך לעקו אילןות אלו משומם שאינם מוגדרים כעץ מאכל מטעם שלא ניטעו ע"י אדם אלא מאלהם.¹² לדעתו סיבת היתר העקירה אינה תליה בכך שהイルן מזיק לבעלו אלא בעוצם הגדרת אילן העולה מאלו שהוא אכן סרך שאין בו איסור השחתה כלל.

ב. הגדרת עץ מאכל ביחס לאיסור השחתה

יתכן ששורש המחלוקת נעוץ בשאלת בסיסית - האם הגדרת עץ מאכל ביחס לאיסור השחתה היא הגדרה אובייקטיבית שאינה תליה כלל בדעת האדם, והוא אינו יכול לשנותה מעץ מאכל לעץ סרך במחשבה, או שמא היא הגדרה סובייקטיבית התלויה בדעת האדם, והוא יכול באמצעות מחשבתו להגדיר עץ מאכל כעץ סרך.

בשאלה זו נחלקו הפוסקים. ביחס לדין ערלה נפסק ב'שולחן ערוך' (י"ד ס"ר רצד סע' גג): הנוטע אילן מאכל ואין דעתו לצורך אכילה, אלא להיות גדר לשדה או בשליל העצים לשרפן או לבניין, פטור'.¹³

נשאלת השאלה: כיצד ניתן להשתמש בקורות העץ לשרפפה או לבניין? הרי בכך עובר על איסור השחתה?! בمعנה לשאלה זו נאמרו שני תירוצים שונים, מהם נוכל ללמוד לשאלתנו. יشنם פוסקים הטוענים שיש הלימה בין דין ערלה לבין השחתה, וכשם שאין

.8. שו"ת שאלת יעקב, ח"א ס"ו; שו"ת שבות יעקב, ח"א ס"י קנטו; שו"ת חוקרلب, מהדו"ב י"ד ס"י יא ד"ה ואבא הימן; שו"ת שואל ומשיב, מהדורה רביעית ח"א ס"ו; שו"ת ערוגת הבושים (גרינולד), י"ד ס"י קכ; שו"ת תשובה ריב"א (אונגארא), י"ד ס"י ז; שו"ת פרחי השדה (דייטש), ח"ב ס"י קה. אולם, יشنם פוסקים הסוברים שגם יש איסור, ראה: הרב משה סופר (שו"ת חת"ס, י"ד ס"י קב; ב"ב כו ע"א ד"ה האי, פתחים תשובה, י"ד ס"י קטו ס"ק) ו; שו"ת זבחן צדק החדשות (סומר), ס"י כד; שו"ת בית יצחק (שמליקש), י"ד ח"א ס"י קמבעות ז; חז"א, דיני ערלה אות ית.

.9. שו"ת חוות יעקב, י"ד ס"י קכח.

.10. ניתן לסייע לדבריו מדברי הגمراא בבא מציעא, קא ע"א, שם מבואר שכאשר שטף נהר עצים של אחד לשדהו של חברו, יכול לטעון בעל השדה שהמצאות העצים בשדהו יש בה משום פגיעה ביכולת גידול ירקות, מלחמת הצל השעה גורם.

.11. שו"ת חיים ברצונו, י"ד ס"י מ ד"ה והנה.

.12. בדבריו הוא מתייר מטעם נוסף: 'שכן הוא הדברך דבעל אילנות ובועל אדמה שקוצצים ענפים כאלו וא"כ דרך מלאת השדה הוא בכך זהה לא אסורה דהרי התורה התריה לזרום'.

.13. כן היה לשון הטווח, י"ד ס"ר רצד; השווה לשון הרמב"ם, הל' מעשר שני פ"י ה"ב.

איסור ערלה בפירות אילן שניטע לצורך שימוש בקורותיו, כך אין איסור השחתה בעקירותו.¹⁴ הרב מררכי דב פרידנטל מברסלבל¹⁵ הוכיח כן מדברי התורה 'רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת'.¹⁶ לעומת יש צורך בידיעה ודאית שהעץ אינו עץ מאכל, כמו במקרה שנטע לסייג ולקרות, שננתן למחשבתו וליבו של האדם, ורק השחתתו היא הגדרה סובייקטיבית התלויה בדעתו האדם, היכל באמצעות מחשבתו לקבוע את מעמדו ההלכתי של העץ כמו ביחס לדיני ערלה.¹⁷ לעומת זאת יש פוסקים הטוענים שיש להבחן בין דין ערלה לאיסור השחתה. הרב צבי הירש חיות¹⁸ דחה את דברי הרב פרידנטל בטענה שדין ערלה אכן תלוי במחשבת האדם בעת הנטיעת, כאמור התורה ביחס לדין זה: 'ונטעתם כל עץ מאכל'.¹⁹ על כן יש לימוד מיוחד של חז"ל בירושלים (ערלה פ"א ה"א) 'ונטעתם כל עץ מאכל - את שהוא למאל חיב, לסייג ולקרות ולעצים - פטור'. וביאר הגרא"א שצריך שתהיה הנטיעת לשם עץ מאכל, אך אם נוטע ל'יעוד אחר - פטור מן הערלה. לעומת זאת דין השחתה אינו תלוי במחשבת האדם בעת הנטיעת, שהרי התורה התבטה באופן סתמי 'עץ מאכל'²⁰ להורות שאיסור השחתה תלוי בנסיבות העץ ולא במחשבת האדם. לדעה זו, הגדרת עץ מאכל לעניין השחתתו היא הגדרה אובייקטיבית שאינה תלולה כלל בדעתו האדם, והוא אינו יכול לשנות את מהותו של עץ מאכל לעצם סרך במחשבה. לפיכך, אמנם הנוטע לסייג ולקרות פטור מערלה, אך שייך בעץ זה איסור השחתה מעצם היותו עץ מאכל.²¹

14. כדי חמדה, פרשת שופטים כ, יט ד"ה מה; ש"ת שעורי שמחה (רפיש), מהדו"ת סי' יח; ברכי יוסף, י"ד סי' רצד ס"ק טו, באופן שני; ש"ת משיב דברים (ליטש-רוזנבוים), ח"ב סי' פז ד"ה עוד; צפנת פענה, בא קמא צא ע"ב ד"ה רק עץ; ש"ת מחלוקת חיים (סופר), ח"א ס"ס מט ד"ה ונראה לי"שב; ש"ת מאורות נתן (לייטר), סי' קיא אות ג; ש"ת דובב מישרים, ח"א סי' קלד אות ב ד"ה ולדעתו; הרב אליהו סלומון, ספר הזיכרון למן הגראי פרנקל זצ"ל עמי' תרלא ד"ה וההסביר.

15. הובאו דבריו בשו"ת מהר"ץ חיות, סי' לג; ש"ת שעורי שמחה (רפיש), מהדו"ת סי' יח.

16. דברים כ, כ.

17. ניתן להסביר יכולת זו להגדיר עץ מאכל מציאותי כעץ סרך לאור דברי צפנת פענה, בא קמא צא ע"ב ד"ה רק עץ, שככל עץ יש בו גם שם של עץ סרך, וממילא מחשבת האדם אינה יוצרת מציאות חדשנית שלא הייתה קיימת אלא מגדרה שם שהיה קיים מכבר. בעניין זה יש להעיר שנחalker הראשונים אם יש צורך בהיכר מעשי בעת הנטיעת שהוא נוטע לסייג ולקרות כדי להוציא מהמציאות של עץ מאכל, בדעת הרוא"ש, הל' ערלה סי' ב; ש"ע, י"ד סי' רצד סע' כ, או שמא כספיקה מחשבה בלבד, בדעת הרמב"ם, הל' מעשר שני פ"י ה"ב; החינוי, מצווה רמו; סמ"ג, עשין סי' קלז ד"ה כל מין; כל בו, סי' צב; כתפורט ופרת, פרק נד (הוצאת בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ג עמי' רלה); הבהיר, י"ד סי' רצד סע' כ, כתוב שהעיקר כשיתזה זו.

לדעת הסוברים יש צורך בהיכר מעשי, נחalker האחראונים אם צורך זה הוא מהתורה, כאמור החוז"א,

динי ערלה אותן יי, או שהוא מדרבן, בדברי מנחת חינוך, מצווה רמוות ב; תורה הארץ (קלירס), ח"א

פ"ט אות כה. מדברי הצפנת פענה הנ"ל עולה שהיכר המעשי הוא מדרבן בלבד, שהרי מהתורה

מעילה מחשبة לנtab את העץ לעצם סרך.

18. ש"ת מהר"ץ חיות, סי' לג.

19. ויקריא יט, כג.

20. ראה לעיל הערכה 16.

21. הידושי מהר"ח, ערלה פ"א מ"א ד"ה ולקרות; ברכי יוסף, י"ד סי' רצד ס"ק טו, באופן הראשון; חז"א,

ג. החרגת דין ערלה

כאמור, הרבה פרידנטל דין אם יש איסור 'בל תשחית' בנוטע לסייע, ולדעתו ישנה הלימה בין דין ערלה לדין השחתה, וכשם שאין איסור ערלה בפירות אילן שניטע לצורך שימוש בקורותינו, כך אין איסור השחתה בעקביתנו. מעבר לדחיתת דבריו מצד המהרא"ץ חיות, שיש להבחין בין דין ערלה לדין השחתה, נראה להוסיף עוד שני נושאים שהם יש להוכיח שלא בדבריו.

1. חיוב מעשרות בעץ הניטע לסייע ולקורות

הירושלמי (ערלה פ"א ה"א) מעלה את השאלה אם פירותיו של עץ מאכל שניטע לסייע ולקורות חיבים בהפרשת תרומות ומעשרות. הוא מביא בכך מחלוקת. לדעת רב הילא בשם רב יוסי פירות אלו פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות. ראייתו היא מדין המשנה (מעשרות פ"ד מ"ה): 'כסביר שזרעה לזרע - ירקה פטור', היינו הזורע כוסבר, שהוא מין מאכל, לא למטרת אכילת הירק שלו אלא למטרת אכילת הזורעים שבו, אינו חייב בהפרשת תרומות ומעשרות, אף אם אוכל את הירק שבו.²² טעם הדין הוא שמעילה מחשבתו של האדם לאכילת הזורע כדי להפקיע שם מאכל מהירק ולפטורו מהפרשת תרומות ומעשרות. כמו"כ פירותיו של עץ מאכל שניטע לסייע ולקורות פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות משומש שמחשבת האדם הפקיעה מפירות אלו שם מאכל.²³ על הנחה זו של רב הילא, שביכולת מחשבת האדם לקבוע הגדרת שם מאכל גם ביחס לפירות העץ, חולק רב הילא מלול. לדעתו פירותיו של עץ הניטע לסייע ולקורות חיבים בהפרשת תרומות ומעשרות, ממשום שמחשבתו של האדם אכן מועילה לפטור מדין ערלה אך אינה יכולה לקבוע את דין הפירות ביחס להפרשת תרומות ומעשרות, כלשון החזו"א (ערלה ס"י א ס"ק ה): 'אין פירי יוצאה מתרות אוכל במחשבה'. להלכה סוברים הרב צבי פסח פראנק²⁴ והרב שלמה זלמן אוירבך²⁵ שאם הנוטע לסייע ולקורות פטור מערלה, אך הפירות חיבים בהפרשת תרומות ומעשרות. טעם ההבדל בין דין ערלה לדין תרומות ומעשרות נוצע בדברי הירושלמי (ערלה פ"א סוף ה"א): 'ערלה תליה לדעתו ומעשרות אין תלוי לדעתו',²⁶ כלומר רק דין ערלה תלוי במחשבת האדם בעת הנטיעת, אך תרומות ומעשרות ואיסור 'בל תשחית' - לא.

2. חיוב ברכת 'בורא פרי העץ'

לאור האמור עולה אף שנוסח הברכה על פירות עץ הניטע לסייע ולקורות הוא 'בורא פרי העץ'. כן כתב הרב צבי פסח פראנק (שו"ת הר צבי או"ח ח"ב ס"י קח ד"ה ולע"ד) על

ערלה ס"י א ס"ק א; הגראצ"פ פראנק (שו"ת הר צבי, או"ח ח"א ס"י קב; הר צבי, על התורה פרשת שופטים עמ' קמץ); הערות הגרא"ש אלישיב, ליקוטים ערלה פרק ראשון ד"ה הנוטע.

22. גראצ"פ, ערלה פ"א ד"ה ר' הילא.

23. כן ביארו: רשות, ערלה פ"א ד"ה כוסבר; מהר"א פולדא, שם ד"ה ירקה; פני משה, שם ד"ה ר' הילא; חז"א, ערלה ס"י א ס"ק ה ד"ה שם מהו.

24. שו"ת הר צבי, או"ח ח"ב ס"י קט.

25. שו"ת מנחת שלמה, ח"א ס"י עא אות ד.

26. ראה גם: כרם ציון, ערלה פ"ד גידולי ציון ס"ק ז ד"ה ובפשטות.

נוסח ברכת פרי הצבר שכל מטרת נטיעתו לסייע: 'הני פירות הגדlein באילן הנטווע לסייע ולעכיזם דמברכין עלייהו בורא פרי העץ'. טעמו של דבר הוא, כאמור, שמהשנת האדם בעת הנטיעה לסייע ולקורות מהווע דין יי'ודה' בערלה ואינה מהווע הפקעה לדיני עז מאכל בדינים שונים התלוים בהגדרה אובייקטיבית של המציאות.

ד. בין כוונה חיובית לחוסר כוונה

המחלוקת בין המהרא"ץ חיוות לבין הרב פרידנטל נסובה סביב איסור 'בל תשחית' בעז שנייטע לסייע ולקורות. אלא שבנד"ד מדובר שהעץ לא ניטע כלל אלא עלה מאליו, ונitinע לומר שגם לשיטות הסוברות שאין איסור השחתה בעז מאכל הניטע לסייע ולקורות, מכל מקום יתכן שדין אילן העולה מאליו שונה ויש בו איסור השחתה. בעז שנייטע לשיג ולקורות יש כוונה הפקית, שכן הנוטע מתכוון לטעת את העץ לשם יי'וד אחר ולא למאכל. אך בעז שעלה מאליו הוא לא התכוון כלום, וא"כ מדוע נאמר שאינו עז מאכל? ויש להביא ראייה מדין אילן העולה מאליו שחביב בערלה,²⁷ דבר המלמד שהוא מוגדר עז מאכל אף על פי שעלה מאליו. אמנם כאמור לעיל הרב משה חיים גריינפלד התייחס בצורה מפורשת לאיסור השחתה באילן העולה מאליו וטען שאין בעקירותו איסור השחתה כי יש להגידרו בעז סרק.

ה. בין יהודי לגוי

כאמור לעיל (אות א) לדעת הרב יאיר חיים בכרך אסור להשחת עז שעלה מאליו, והוא התיר במקרה שאין בו כי העז גرم למטרד והזיק להתרפות העצים האחרים, ולכך מעשה העקירה אינו מוגדר כהשחתה שלא לצורך. לעומת זאת לדעת הרב גראינפלד סיבת היתר העקירה נובעת מחייב עצם הגדרת אילן העולה מאליו כאילן סרק, ובアイין זה אין כלל איסור השחתה. ההשלכה המעשית ממחלוקת עקרונית זו היא בשאלת זיהוי מבצע העקירה. בנוסף לאיסור השחתה יש גם סכנה בעקבית עז פרי, בדברי רבינו חנינא על מות בני שקצץ תאנא,²⁸ ולפיכך יש שהצינו לעקוור ע"י שאין יהודי.²⁹ אם נגדיר אילן העולה מאליו בעז סרק ניתן לעקוור אותו ע"י יהודי, שכן אין בו כלל איסור השחתה, אך אם נגדיר אותו כעז מאכל, יש לבצע את מעשה העקירה ע"י שאין יהודי כדי להימנע מסכנה.

מסקנה

- א. ניתן לעקוור אילן העולה מאליו ומהווע מטרד לבעליו, ואין בכרך איסור השחתה עז מאכל.
- ב. יש לבצע את העקירה באמצעות מי שאין יהודי.

.27. ערלה פ"א מ"ב.

.28. ב"ק צא ע"ב; ב"ב כו ע"א; ים של שלמה, ב"ק פ"ח סי' סב; ט"ז, יו"ד סי' קטז ס"ק ו.

.29. שו"ת טוב טעם ודעת, תלמידה ח"ב סי' ה; שו"ת יד יצחק (גליק), ח"ג סי' רנט.